

Julia Phillips Cohen, Osmanlılaşmak: Modern Sefarad Yahudileri ve İmparatorluk Yurttaşlığı, Çev. Feyyaz Şahin, İstanbul: Alfa Yayınları, (Haziran 2017), ss. 320.

Menderes KURT¹

İlk olarak Oxford University Press tarafından 2014 yılında basılan kitap, 2017 yılında Alfa Yayınları tarafından Türkçe'ye kazandırılmıştır. *Osmanlılaşmak*, Yahudilerin modernleşen bir İslâmi imparatorluğa (Osmanlı) politik açıdan eşsiz entegre olma hikâyesini anlatmaktadır. Cohen kitabında 19. yüzyıl çok dilli ve çok dinli Osmanlı toplumunda model bir topluluk olmanın hangi şartlara bağlı olduğunu ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Diğer bir deyişle Osmanlı Yahudileri nasıl oldu da kendilerini “model azınlık” statüsünde değerlendirme talebinde buldukları bir konumda buldular? Tanzimat (1839) ile başlayan ve 1914 I. Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte, Osmanlı Yahudilerinin devletin reformlarla değişme çabaları sonucu oluşan yeni sürece nasıl uyum sağladıklarını ele almaktadır. Yeni oluşan bu ortamda İmparatorluk yurttaşları olarak Osmanlı Yahudileri, yeni rollerini anlamaya, tartışmaya ve bu rollerin gereklerini yerine getirmeye başlamışlardır. Cohen'e göre Osmanlı Yahudileri yeni (dışarıdan müdahale olmadan) vatandaşlık biçimi geliştirmişlerdir. Bu çerçevede kitap giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Yazar giriş kısmında Osmanlı-Yahudi ilişkilerinin, klasik anlatımıyla; hep iyi bir süreç izlediği, yani zulümden kurtulanı (Yahudiler) sahiplenmesi ve koruma sağlaması (Osmanlı) nedeniyle tarihsel sürecin bu çerçevede geliştiği ve son dönem Osmanlı Yahudilerinin bu nedenle devlete bağlı yurttaşlar olduğu tezine karşı çıkmaktadır. Cohen, Osmanlı Yahudilerinin devlete bağlılık hikâyesinin bir duyarlılık hikâyesi olarak değil, bir süreç ve proje hikâyesi olarak okunması gerektiğini belirtir. 19. yüzyılda bir dizi yeni sosyo-politik ve yasal gerçekliğe yanıt ve yeni imparatorluk yurttaşlığının getirmiş olduğu yeni fenomenler ile Yahudi elitlerin Yahudi Cemaati içinde yeni bir vatanseverlik öğretisi ve kamusal alanda yeni bir Yahudi imajı yaratma çabasının ortaya çıkardığı bir projedir. Başka bir deyişle 19. yüzyıl Yahudi elitlerinin yeni duruma uygun, tahayyül edilen Yahudi tipinin –iyi- yaratılması için uygulamaya koydukları “toplum mühendisliği” projedir. 18. ve 19. yüzyıl Osmanlı Yahudilerinin demografik, ekonomik ve politik anlamda zayıfladığı, devlet kadrolarından dışlandığı bir süreçtir. Bu süreçte Yahudiler diğer gayrimüslim cemaatler ile rekabette geri kalmakla birlikte, toplumsal alanda olumsuz bir imaja sahiplerdi. Fakat Cohen bu durumun Tanzimat ve Islahat gibi fermanlarla ortaya konulan yeni vatandaşlık tanımlaması ile değişmeye başladığını, Yahudilerin bu ferman veya reformlar ile oluşan yeni durum vesilesiyle geri plana itilmişlik durumundan ve olumsuz Yahudi imajından kurtulmak ve düzeltmek için bir fırsat yakaladığını – özellikle Yahudi elitlerin- ifade etmektedir. Osmanlı Yahudi Hahamının değişimi ile “Artık dünyanın ezilen ve hor görülen kesimi değiliz, çünkü *artık* medeni yurttaşlarız” (s. 42). Bu çerçevede yazar son dönem Sefarad topluluğunun dünyasını yansıtan *iki savaş, icat edilmiş bir bayram, bir dünya fuarı ve bir sultan turunu* mercek altına almaktadır.

Giriş kısmından sonra Cohen, Osmanlı Yahudilerinin Yurtseverlik projelerinin yarım yüzyıl boyunca İstanbul, Selanik, İzmir ve ötesinde geçirdiği ilerlemeleri ele almaktadır. Osmanlı Yahudilerinin Yurtseverlik projesi gazeteler üzerinden oluşturulmuş ve yürütülmüş bir proje olduğu için Cohen, bu projeyi Osmanlı topraklarında İbrance yayı yapan gazeteler üzerinden takip etmektedir.

“Emperyal Yurttaşlık Dersleri” isimli birinci bölümde, Osmanlı yurttaşlığının kentsel modellerinin ortaya çıkışını tetikleyen, imparatorluğun politikalarını yeniden yapılandığı 1876 Osmanlı

¹ Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü, Ortadoğu Çalışmaları, Sakarya, Türkiye, ORCID: 0000-0002-9513-3417, kurtmndrs@gmail.com

Anayasası'nın ilanı ile başlatıp, 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Osmanlı Yahudilerinin yurttaşlık çabalarına odaklanmaktadır. Yazar bu bölümde, yeni Anayasamın getirmiş olduğu yeni vatandaşlık tanımlaması çerçevesinde Osmanlı Yahudilerinin topluma daha fazla karışmak, yoksulluk ve geri kalmışlık imajını aşmak, kötü olan Yahudi imajını hem görünüş hem de düşünce olarak değiştirmek ve diğer gayrimüslim milletler gibi "sayılan ve saygı gören" (s. 58) bir topluluk haline gelmek için ortaya koydukları çabalarına tekasüf etmektedir. Bu amaca ulaşmak için özellikle Yahudi gazeteleri üzerinden cemaatin nasıl davranması, nasıl giyinmesi, hangi toplantı ve topluluklara katılması, nasıl bir imaj çizmesi gerektiğine dair önemli düzeyde yapılan propagandaya odaklanmaktadır. Yahudi elitleri, gazeteler üzerinden sokaklarda el açıp dolanan yoksul ve geri kalmış Yahudi imajını ortadan kaldırıp, bunun yerine Yahudi olduğu kadar Osmanlı, aydınlanmış ve iyiliksever bir Yahudi yurttaş imajı geliştirilmeye çalışmışlardır. Osmanlı Yahudileri 93 Harbi sırasında, önceki Osmanlı savaşlarından farklı olarak, sadece dua, mal ve para yardımında bulunmadılar. Yahudi elitleri, imparatorluk yurttaş olduklarını kanıtlamak için genç Yahudilerin orduya yazılmasını teşvik ettikleri gibi kadın-erkek ayırt etmeden tüm dindaşların kişisel isteklerini devletin isteklerine tabi kılmalarını söyleyerek, Yahudi dindaşların imparatorluk nezdinde itibarını yükseltmeye çalışmışlardır (s. 73). Netice itibariyle Yahudi liderleri, tekrar devlet nezdinde görünür olma ve devlete her türlü durumda, her şeylerini feda etmeye hazır bir topluluk olarak imparatorluğun gerçek dostu olduklarını kanıtlamayı planlamışlardır. Nitekim bu dönemde Yahudi basını sıklıkla "devletimiz" "vatanımız" gibi aitlik bildiren kavramlar kullanmıştır. Ayrıca Yahudiler, hilal ve yıldızın Yahudilere ait mekân ve nesnelere kullanımını daha belirgin hâle getirerek, gerçek anlamda imparatorluğa olan sadakatlerini göstermeye çabalamışlardır.

"Sokaklarda ve Sinagogda: 1892 yılını Osmanlılar Olarak Kutlamak" başlıklı ikinci bölüm, Osmanlı Yahudilerinin iki farklı merasim ile devlete olan bağlılıklarını ve sadakatlerini gösterme çabalarına odaklanmaktadır. İlk merasim yine Yahudi elitler tarafından icat edilmiş bir bayramdır. Yahudilerin 1492 yılında İspanya'dan kovularak Osmanlı Devleti'ne sığınmalarının dört yüzüncü yılı vesilesiyle hem devletlerine şükranlarını sunmak hem de ülkesini seven insanlara yakışır bir şekilde Osmanlı topraklarına geldikleri günü tatile dönüştürme çabasıdır. Özellikle bu tatilin Avrupa'daki anti-Semitik tutumdan kaçan Yahudilerin Osmanlı topraklarına girişlerinin devlet açısından sıkıntı yarattığı ve devletin büyük oranda Yahudileri kabul etmekte şüphe duyduğu (Siyonizm) politik bir vakitte yapılması büyük anlam ifade etmektedir. Bu bayram ile Yahudilere dair şüphelerin arttığı bir dönemde Osmanlı Padişahlarının tarihsel hoşgörü anlayışlarına atıf yaparak, Osmanlı'nın Yahudiler için güvenli bir liman olduğunu belirtmek ve böylelikle Osmanlı Yahudilerinin şükran duydukları devletlerini onurlandırmak hedeflenmiştir. İkinci merasim ise 1893 tarihinde Amerika'nın New York Eyaleti'nde gerçekleşen "Dünya Kolomb Fuarı"nda Yahudi tüccarlar Osmanlılıklarını ortaya koymak için Atlantik'in öte yakasına yaptıkları yolculuğa odaklanmaktadır. Burada Osmanlı Yahudileri, kendilerini "Türk" olarak tanıtmakta ve Osmanlıya dair maddi kültür öğelerini sergilemek vesilesiyle dışarıda devletlerinin olabildiğince reklamını yapmaya çalışmışlardır. Nitekim Osmanlı Yahudi tüccarlarının New York'taki bu faaliyetleri, Osmanlı topraklarındaki dindaşları tarafından gazete sayfalarına taşınmıştır. Böylelikle Yahudi Cemaati içerisinde fuardaki dindaşlarının faaliyetleriyle gurur duymaları ve topraklarında yaşadıkları imparatorluğa anavatan gözüyle bakmaları noktasında propaganda oluşturmaya çalışılmıştır. "Savaşan Komşular: İmparatorluğa Bağlılık ve Politikleşmiş Şiddet" başlıklı üçüncü bölüm, Osmanlı Yahudilerinin imparatorlukta tansiyonun arttığı ve politik şiddetin ivme kazandığı bir süreçte iki vakaya verdikleri tepkiyi incelemektedir. İlk vaka, 1896 yılında İstanbul'daki Ermeni olaylarıdır. Ermeni olayları üzerine, İstanbul'da sert tedbirler alan devlet, şehirde önemli sayıda Ermeni'nin ölümüne engel olamamış ya da olmamıştır. Fakat yazarın değimi ile politik İslâm'ın güç kazandığı bir süreçte imparatorluk vatandaşı olan Yahudilerin Müslümanlarla iyi ilişkiler içinde olması, Yahudilerin diğer gayrimüslim vatandaşlar ile olan ilişkilerinde derin çatlaklar meydana getirmiştir. Nitekim imparatorluk vatandaşı olarak 1897 Osmanlı-Yunan savaşında açık bir şekilde Müslüman komşularının yani devletten yana taraf olmaları, ortaya vatanseverliğin kanıtı olan politik şiddetin devreye girmesine vesile olmuştur: Yahudilerin gönüllü olarak Osmanlı-Yunan savaşına dahil olmaları, diğer gruplar ile sokak çatışmalarına girmeleri, devletin yanında yer aldıklarını gösterme çabasıdır. Yahudiler, ülkelerine duydukları sevgiyi, imparatorluk topraklarının genelinde, toplum liderlerinin ülke davası ile kabul edilebilir ölçüde özdeşimin ötesine geçen şiddetli ve kendiliğinden gelişen eylemlerle gösterdiler.

"Rekabet ve Çatışma: Anayasal Rejimde Yahudi Osmanlılığı" başlıklı son bölümde, Sultan V. Mehmed Reşad'ın 1911'de Osmanlı Makedonya'sına gerçekleştirdiği tur kapsamında Selanik ziyareti ve Yahudilerin bu seyahatte gösterdikleri tepkiyi ele alınmaktadır. Bu ziyarette Yahudilerin temel

hedefleri imparatorluk vatandaşı olduklarını kanıtlama istekleridir. Ziyaret çerçevesinde farklı Yahudi fraksiyonları (Sosyalist, Siyonist ve anti-Siyonist) arasında “sultana iyi ve sadık vatandaş olduklarını” gösterme noktasında bir yarışa sahne olmuştur. Özellikle 1908 Jön Türk devrimi sonrası oluşan yeni duruma ayak uydurmaya çalışan Yahudiler, artık tek sesli değillerdir. Cohen, Sosyalist, Siyonist ve anti-Siyonist gruplar arasındaki mücadeleyle Yahudilerin yeni rejimin desteğine mazhar olmaya çalıştıkları bir sürece girdiklerini belirtilmektedir. Bu mücadelenin en iyi sergilendiği zaman ise Sultan V. Mehmed Reşad’ın Selanik ziyareti olmuştur. Mücadeleden bir galip çıkmamakla birlikte, anti-Siyonist ve “Osmanlı Yurttaşlığı” projesinin baştan itibaren bayraktarlığını yapan Yahudi grupların, Avrupa’daki Yahudiler gibi olmama ve devlete sadık vatandaşlar olduklarını kanıtlama çabaları kayda değerdir. Bununla birlikte yazar Osmanlı üst tabakasının Siyonistler ile ilişkilerine dair farklı ve önemli bilgiler aktarmaktadır. Son olarak bu bölüm, tek ve bir bütün olarak başlayan Osmanlı Yahudilerinin Yurtseverlik projesinin gittikçe daha da parçalı bir yapıya bürünmesi, Yurtseverliklerini özenle hazırlayıp diktikleri anıtlarla gösteren Yahudi bireylerin bunu artık bütünüyle Yahudi *milleti* adına değil, kendi kişisel ve politik davalarını ilerletme umuduyla kendi özel işletmeleri ya da sosyal kulüpleri adına yapmaya başlaması üzerinde durmaktadır (s. 264).

Kitap üzerine yapılacak birkaç değerlendirmede şunlar söylenebilir: Öncelikle eserin dili oldukça akıcı ve çok iyi bir tercümesinin yapılmış olduğunu söylemek gerekiyor. Cohen, 19. yüzyıl Osmanlı Devleti’nde Rum ve Ermenilerin ayrılıkçı hareketlerinin tersine davranış sergileyen Yahudilerin, neden diğer gayrimüslim gruplar gibi hareket etmediğini inceleyen önemli bir eser ortaya koymuştur. Nitekim yazar, güçlü bir Siyonist hareketin başladığı bir dönemde Osmanlı Yahudilerinin neden devlete bağlı kaldıklarını, tarihsel bir perspektifte iyi analiz etmektedir. Bununla birlikte yazar Osmanlı Yahudileri ve Osmanlı Devleti’ne sadakat kısmının bir tarihsel bağdan (şükran borcu) öte bir proje olduğunu delilleri ile ortaya koymasından son dönem Osmanlı Yahudileri üzerine farklı bir bakış açısı sunmuştur. Fakat Osmanlı Yahudilerinin, devlete olan şükran borçlarının yurttaşlık projesinin ilerlemesinde çok önemli bir yerde durduğunu gözden kaçırmamak gerekiyor. Cohen’in gazeteler, mektuplar, konsolos raporları, kartpostallar ve fotoğraflar gibi birinci elden arşiv malzemeleri kullanması eseri daha da değerli hale getirmektedir. Özellikle Cohen’in Türkiye’de Osmanlı Yahudileri üzerine yapılan çalışmalarda çok rastlanmayan Yahudi gazetelerini kullanması, eseri Osmanlı Yahudileri üzerine yapılacak çalışmalar için bir örnek haline getirmektedir. Çünkü son dönem Osmanlı Yahudileri üzerine var olan anlayışın ötesinde farklı bir perspektiften (yurttaşlık projesi) bakılmasını sağlayan olgu ancak bu gazetelerin okunması ile mümkün olabilmiştir. Fakat şunu da belirtmek gerekiyor; metin içerisinde nispeten belirtilmesine rağmen Osmanlı Devleti’nin Sefarad Yahudilerinin “imparatorluk yurttaşı” olma projelerine nasıl bir tepki verdiğini tam olarak göremiyoruz. Nitekim aynı şekilde dönemin Osmanlı gazeteleri üzerinden yapılacak bir çalışmayla hem devlet hem de toplum nezdinde son dönem Osmanlı Yahudileri imajının nasıl olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Buna diğer gayrimüslimlerin gazeteleri de eklenebilir. Bu tek bir kişinin üstlenebileceği bir yük olmamakla birlikte, böyle bir çalışma son dönem Osmanlı Yahudileri hakkındaki ufkumuzu genişletecektir.